

УДК 321.015

Ткач О.І.*

КЛІЄНТЕЛІЗМ В НЕОЛІБЕРАЛЬНИХ РЕФОРМАХ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Розглянуто проблеми взаємодії неолибералізації та політичної модернізації в залежності від перехідних умов в країнах Латинської Америки

Ключові слова: цивілізація, демократія, Латинська Америка, політична система, режим, модернізація розвитку.

Проанализированы проблемы взаимодействия неолиберализации и политической модернизации в зависимости от условий в странах Латинской Америки

Ключевые слова: цивилизация, демократия, Латинская Америка, политическая система, режим, модернизация развитие.

Globalization poses a considerable challenge comparative politics, understood as the comparison of separate states. Different institutions are functionally equivalent when they play the same role within the political system. This comparative study of this topic might need to compare different mechanisms of scrutiny across the selected

Key words: social state, social policy, social partnership, democratic political regime, legal state, liberal state, social democracy

Постановка проблеми. Техногенна цивілізація, початок якої було покладено Промисловою революцією в «старій» Англії, відкрила нову главу в історії людства: вона створила могутні, якісно нові продуктивні сили, принесла безліч різноманітних благ, що роблять життя людини більш комфортним. Рушійною силою всіх таких змін став бурхливий науково-технічний прогрес, що забезпечував безперервне удосконалювання суспільного виробництва, зростання рівня продуктивності праці.

Але такою була лише одна сторона медалі техногенної цивілізації. Зовсім іншою виявилася інша. Через удосконалення виробничого потенціалу суспільства розкривалися і поглиблювалися властиві техногенній цивілізації суперечності: дихотомія й асиметрія світового розвитку, що виявлялися як в економічній сфері, так і особливо рельєфно — у соціальній. У той час як держави Центра світової економічної системи просувалися до суспільства добробуту і процвітання, переважна більшість країн Периферії просувалися у цьому напрямку. Причому їхній крок час від часу коротшав, оскільки вони попадали то в одну, то в іншу «пастку розвитку». Техногенна цивілізація, давши могутні імпульси розвитку господарської діяльності людини, разом з тим створила комплекс глобальних проблем людства, серед яких тривожною є екологічна — виснаження природного потенціалу, погіршення стану навколишнього середовища [1, с.81].

* доктор політичних наук, професор кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження проблеми науковцями. З поміж сучасних українських учених, що досліджують цю проблематику слід назвати В. Бабкіна, С. Бульбенюк, В. Гончара, Д. Гордієнко, В. Гошовську, В. Давиденко, В. Жукова, О. Кіндратець, А. Колодій, В. Куценко, В. Медведчука, Д. Неліпу, О. Панкевича, Я. Пасько, Т. Перглер, А. Плехника, Т. Семигіну, А. Сіленко, В. Скуратівського, О. Скрипнюка, В. Цвиха, Л. Четверікову, Л. Шаульську, І. Яковюка та ін.

З поміж російських учених, які активно вивчають неолібералізм слід визначити М. Баглая, М. Волгіна, К. Гаджієва, П. Гончарова, Т. Давидову, С. Калашнікова, Т. Мацонашвілі, В. Мілецького та ін.

Виклад основного матеріалу. Новітньою поворотною віхою у світовому розвитку стала неоліберальна глобалізація. Спочатку здавалося, що саме вона здатна внести перелом у тенденції світового розвитку: відкрити нові обрії перед країнами Периферії, сприяючи модернізації їхніх національних економік і прискорюючи «розвиток, що наздоганяє». Були надії, що на цьому шляху вдасться послабити дію інших негативних ефектів техногенної цивілізації, зокрема в екологічній сфері. Але перелому не відбулося, глобальні проблеми людства не втратили своєї гостроти. Неоліберальна глобалізація «закликає» країни периферії адаптуватися до її особливостей, і тоді перед ними розгорнеться «вікно привабливих можливостей» прилучення до благ соціально-економічного прогресу. Поки таких країн-«щасливчиків» виявилось не так багато, та й вони почали страждати від фінансових «цунамій», викликаних до життя новим етапом глобалізації. Гірше доводиться «чорному континенту» — Африці, що була і залишається пасинком техногенної цивілізації.

Скромним виявився виграш від неоліберальної глобалізації в Латинській Америці. Для неї «вікно привабливих можливостей» незабаром виявилось напівзакритим. Багатообіцяючий економічний підйом, пов'язаний із проведенням неоліберальних ринкових реформ, бурхливим припливом фінансових ресурсів і зовнішніх інвестицій, виявився короткочасним. На результаті 90-х років минулого століття він змінився тривалою рецесією, початком декапіталізації країн регіону, загостренням боргової проблеми, дестабілізацією соціально-політичної ситуації (Аргентина, Венесуела, Болівія, Перу, Еквадор). Нововведенням, привнесеним неоліберальною глобалізацією, стало прискорене формування загальнопланетарного економічного простору з однаковими «правилами гри» для всіх суб'єктів, незалежно від розмірів їх «грошового гаманця», науково-технічного і виробничого потенціалу, здібностей адаптуватися до нових правил гри. У грі залишаються найсильніші, досвідчені «гравці» — ТНК. Слабким «гравцям» — національним компаніям країн периферії приділяється скромне місце за «ігорним столом»: тільки ніші за економічною доцільністю залишають для них головні суб'єкти. Але таких ніш стає все менше. Деякі з них уже зайняті агресивними «азіатськими тиграми» і «драконами» (світовий ринок товарів широкого вжитку, дешева електронна й електротехнічна продукція), щоб освоїти інші (ринки високотехнологічної продукції), потрібні такі ресурси, яких не має більшість країн-«гравців» з периферії [2, с.189].

Серйозною проблемою для країн периферії (Латинської Америки, зокрема) стала тенденція до зсуву центра ваги екологічної кризи в їхній бік. Початковими епіцентрами були держави Півночі з процесом індустріального розвитку, виробничого потенціалу. Супутником цього процесу було прискорене забруднення повітряного простору над благополучними країнами центру. Усвідомлення цього лиха спонукало останніх вже в середині ХХ ст. прийняти комплекс заходів екологічного самозахисту: посилити

природоохоронне законодавство, перейти до новітніх технологій безвідхідного виробництва, до використання очисних установок і споруджень. Усе це призвело до того, що «внесок» індустріально розвинутих держав у забруднення повітряного басейну планети зменшився. Інша ситуація складається на периферії. Тут екологічна обстановка продовжує погіршуватися, наближаючись до червоної риси. Цьому сприяє егоцентристська екологічна політика держав центру (особливо США): перекидання «брудних», екологічно небезпечних виробництв у країни Півдня, в яких немає засобів, можливостей протидіяти такій політиці.

Глобальні проблеми людства, що загострюються, підштовхнули світове співтовариство до активного пошуку засобів боротьби з негативними проявами техногенної цивілізації. Так виникла ідея переходу міжнародного співтовариства до моделі екологічно сталого розвитку. В розробку цієї концепції внесла внесок Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбувалася в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. У ній взяли участь 50 тис. представників громадськості з 179 країн, серед яких були вищі керівники 103 держав [3, с.141].

Існує безліч різноманітних перешкод практичному перетворенню в життя ідеї сталого розвитку. Але досить часто з поля зору випадає одна з головних — егоцентристський підхід ведучих держав до вирішення глобальних проблем світового співтовариства, чітко визначений в галузі екології. Якщо не вдасться подолати цю перешкоду, перехід до нової парадигми світового економічного розвитку може затягтися на тривалий час.

Важливо визнати, що (при нинішніх розривах в економічних параметрах) найбільший господарський ефект дадуть не безмежна воля ринкової стихії, лібералізація і дерегулювання, а глибоко продумані стратегії обмеженої відкритості національних господарств, конкретне для кожної ділянки (галузі, району, країни) сполучення лібералізації і протекціонізму. При цьому необхідно, щоб господарські функції держави не скорочувалися, а спрямовувалися на вирішення першочергових завдань суспільства. Таке переосмислення досвіду останніх десятиліть вимагає чималого часу, тому швидше потрібно розпочати розробку нових теоретичних парадигм і політичних концепцій. Потрібно відійти від вузько економічного підходу і перейти до комплексного розгляду проблем суспільства, з огляду на соціальні, екологічні, культурні й інші аспекти.

Криза й ослаблення впливу, які традиційно захищали організації та інститути, такі, як держава, церква, партії, профспілки, родина, створили іншу ситуацію. В Латинській Америці визначилася загальносвітова тенденція до атомізації суспільства та індивідуалізації усіх форм життєдіяльності людини, яка стимулює індивідуалістичні настрої на шкоду цінностям колективних дій і створює передумови для переміщення людей у просторі. Ринковою економікою затребуваний новий тип працівника. Психологічна установка на самореалізацію та вирішення особистих проблем власними зусиллями полегшує пошук роботи удалині від будинку, незважаючи на розрив зі звичним середовищем, родиною і друзями, національною культурою, мовою, традиціями [4, с.5].

Міграційні мотивації — численні, різноманітні і по ходу суспільного розвитку доповнюються. Причини масових міграцій в економіці і політиці, у національних, етнічних і збройних конфліктах, сімейних і особистих обставинах, і просто в індивідуальних особливостях людини. Найбільш численну і проблемну частину цього величезного руху складає трудова еміграція.

«Старі» і «нові» демократії в умовах глобалізації і фінансово-економічних криз виявилися підданими поширенню корупції, насильства і злочинності. Досягнення цілей стійкого розвитку і підтримки стабільності визначається здатністю держави забезпечити

управління на всіх рівнях, але саме її бракувало країнам Латинської Америки в останнє десятиліття, коли процеси демократизації стали слабшати під впливом кризових явищ у різних сферах життя держави і суспільства. Загрози дестабілізації обернулися спробами державних переворотів і сплесками соціальних хвилювань. Рубіж сторіч був відзначений конституційними і політичними кризами в Еквадорі, Аргентині і Перу. У 2002 р. на тлі кризової ситуації у Венесуелі була здійснена спроба військового перевороту і відсторонення від влади президента У.Чавеса. У 2003 р. у результаті найгострішої політичної кризи та антиурядових виступів індіанських організацій пішов у відставку президент Болівії, у 2004 р. затяжна політична криза в Гаїті вилилася в збройне повстання проти демократичного за формою режиму Б.Аристіда [2, с.190].

У чому причини крижкості латиноамериканських демократій? Фіксуєчи різючі відмінності місцевих політичних систем і режимів від західних демократій, одні дослідники приходили до висновків про невідповідність представницької демократії історичним традиціям і соціальній структурі країн регіону, говорили про непродуктивність імітації західного досвіду. Інші звертали увагу на нерівність і соціальну несправедливість як на головні перешкоди на шляху політичної модернізації. Треті відзначали невідповідність цілей і результатів третьої хвилі демократизації, вибудовували теоретичні схеми поетапного переходу до демократії і державотворення. Так, С.Хантінгтон задавався питанням, чи наближаємося ми до того світу, у якому демократія стане не просто поширеною, а універсальною формою правління?», «до якого ступеня вона зможе укорінитися в незахідних суспільствах. Аналізуючи особливості третьої хвилі демократизації, Г.О'Доннелл, виділив на політичній карті світу велику сіру зону «неповних» демократій і констатував, що більшість таких країн не просуваються до представницьких демократичних режимів, висловивши сумнів у тім, що «це відбудеться в доступному для огляду майбутньому». Фіксуєчи появу різних типів демократій, Л.Даймонд порушував питання про завершення третьої хвилі демократизації й ознаках її застою, а Ф.Шміттер визначав появу гібридних режимів і стійких, але неконсолідованих демократій [5, с.157].

Тези про невизначеність подальшої політичної еволюції периферійних країн і пострадянських режимів одержали поширення із середини 90-х рр. При цьому ймовірність початку «відкатної хвилі», тобто руху назад, до авторитаризму. Наприклад, метаморфози перуанського режиму в період правління А.Фухіморі: від дотримання демократичних норм на перших етапах до повної зневаги ними на наступних, що призвело до зміни характеру цього режиму.

На початку ХХІ ст. побоювання щодо спаду третьої хвилі демократизації і вичерпаності імпульсів політичної модернізації на континенті одержали нові підстави. Помірний оптимізм частини дослідників щодо успіхів політичної демократії (регулярні вибори, конституційні та виборчі реформи, поділ влади, зміцнення політичних інститутів) змінився тривогою щодо загроз дестабілізації. Адже реформи політичних інститутів випереджали модернізацію суспільства і не встигали за зростаючими очікуваннями населення. До того ж ці реформи істотно розрізнялися за термінами і послідовності. В одних країнах Південного конуса вони здійснювалися понад 20 років, в інших — 15, а в постконфліктних країнах Центральної Америки — 10 і менше років. В регіоні ці реформи торкнулися інституціональної сфери і нормативної бази, ніж сферу взаємовідносин владних структур із суспільством.

Постійним супутником демократичного транзиту став дефіцит управління, що є серйозним іспитом для політичних систем. В умовах соціальної диференціації,

прискореної економічними реформами першого покоління, проявилася тенденція до соціально-економічної дезінтеграції, що свідчить про ослаблення держави в більшості країн регіону. У проблемі управління сфокусувалися різноманітні прояви криз розподілу (розриви в рівнях доходів багатих і найбідніших верств; між центрами, штатами і провінціями) і проникнення (рішення центральної влади не доходять до периферії або зустрічають опір на регіональному або муніципальному рівні). Неефективність діяльності держави на тлі загострення соціальних суперечностей і вад демократичних режимів породжує криза довіри, що у свою чергу відбивається на настроях і поведінці електорату.

В епоху глобалізації та інформаційної революції теоретичні схеми модернізації не витримали зіткнення з латиноамериканськими реаліями. Уявлення про демократизацію як лінійний процес поступального розвитку до демократії були похитнуті ще наприкінці 80-х рр., коли різноманіття моделей політичної трансформації стало явним. Для характеристики режимів використовувалася широка гама відтінків: від обмеженої демократії і м'яких версій авторитаризму, включаючи інклюзивні варіанти, до демократії делегованої і квазідемократії. Неліберальні демократії, м'які автократії, протодемократії, обмежені демократії, демократії низької інтенсивності — такого роду дефініції застосовувалися до більшості країн регіону, представляючи далеко не повний перелік різновидів політичних режимів, чия легітимність підкріплена виборами і міжнародним визнанням. При цьому як перспективний напрямок, з урахуванням недосконалості механізмів представницької демократії, пропонувався розвиток демократії партисипативної, що передбачає активну участь громадян у формуванні політики. Такого роду проекти удосконалювання перехідних режимів не стосувалися, як правило, соціокультурних характеристик латиноамериканського суспільства.

Запевняння латиноамериканських державних діячів у прихильності демократії стали нормою, що поширилася і на рівень міждержавного співробітництва. Лінія на підтримку демократії чітко простежувалася в документах. В Міжамериканській демократичній хартії 11 вересня 2001 р., уряди 34 країн закріпили зобов'язання із захисту демократії. У цьому документі були передбачені процедури, що регулюють дії ОАД у випадку державних переворотів і спрямовані на своєчасне попередження інших загроз демократії. Через два роки на XXXIII сесії ГА ОАД була прийнята «Декларація Сант'яго про демократію і громадянську довіру: нове зобов'язання для Америки». У цьому документі визнання важливості «демократичного управління» було доповнено конкретними зобов'язаннями по лінії «відповідальної участі» усіх членів суспільства і урядів у справі досягнення консенсусів, необхідних для зміцнення демократії. При цьому підкреслювалася важливість багатобічних зусиль за твердженням демократії в країнах Західної півкулі, а також сприяння участі громадянського суспільства в політичній системі і зміцненню суспільної довіри до демократичних інститутів.

Перерахування загроз в цій декларації для демократії (використання насильства, як інструмента політичної боротьби, корупція і безкарність, слабкість правосуддя, поширення бідності і маргіналізація суспільства) свідчило про точну діагностику процесу модернізації. Зобов'язання урядів націлені на подолання бідності, «соціального захисту» і сприяння економічному зростанню на основі політики рівних можливостей для всіх громадян, особливо в сферах освіти, охорони здоров'я і зайнятості, представляються особливо значимими [11, с.146].

Для дослідження політичних процесів у різних регіонах світу вчені запропонували концепцію лібералізації автократії. При цьому вони відкинули підхід А.Пшеворські, який виділяв дихотомію демократичних і недемократичних режимів, вважаючи такий підхід

спрощеним і не відповідаючим процесам режимних змін. Дійсно, у країнах регіону і сьогодні існує безліч режимів, гібридних за основними характеристиками, які не укладаються в дихотомію А.Пшеворські. Відповідно, змінився підхід до стадій політичної трансформації, особливо до консолідації демократії. Адже для держав Латинської Америки вона і сьогодні залишається невизначеною перспективою, хоча діють загальне виборче право, таємне голосування, виборні органи влади, є конкуренція партій і свобода асоціацій. Усі ці складові — необхідний «процедурний мінімум», за визначенням Р.Даля, свідчать про демократизацію політичного процесу, але не дозволяють говорити про сформовану демократію [13, с.46].

Режими, що виникли на пострадянському просторі, позиціонують як демократичні, але в дійсності перебувають у фазі лібералізації автократії, за якої навіть дотримання мінімуму електоральних норм залишається під сумнівом [5, с.39].

Перехід від стадії лібералізації до демократизації довгий, складний і суперечливий, тому що впливають безліч факторів, від сполучення яких, у кінцевому рахунку, залежить конфігурація виникаючого режиму. Шміттер і Шнейдер виділили як базові умови моделі переходу до демократизації вісім ознак: опозиційні рухи починають переговори з урядом; відкриті конфлікти в державному апараті; законодавчі зміни націлені на обмеження волюнтаризму влади; конституційні зміни спрямовані проти безконтрольності влади; конституційні реформи гарантують політичні права і громадянські свободи; наявність виборчих фондів; вільні і чесні вибори; результати виборів визнані суспільством [5, с.157].

Зіставлення цих ознак з динамікою політичних процесів у країнах Латинської Америки на початку XXI ст. дозволяє віднести основний масив існуючих режимів до моделі переходу до демократизації. Їхній демократичний імідж звернений головним чином зовні, тоді як напрямок і глибина демократичних перетворень частіше негативно оцінюються громадськістю. Разом з тим не можна не визнати, що на цій стадії країни регіону досягли значних успіхів в модернізації політичних інститутів, конституційних реформ і виборчого законодавства, дотримання основних прав людини і гарантій прав корінного населення в поліетнічних державах.

Висновки. Таким чином, країнам Латинської Америки вдалося за період транзиту позбутися від традиційного варіанту наступності влади шляхом «призначенців» від правлячої партії. Раніше кандидати, використовуючи адміністративний ресурс і клієнтелістські зв'язки, легко забезпечували перемогу на президентських виборах. З розвитком електоральної демократії, з одного боку, тиском протестного електорату через непопулярність стабілізаційної політики влади, з іншого, прихід до влади опозиційних сил визначив тенденцію до відновлення політичного класу. Навіть у Мексиці практика «дедасо» змінилася (призначення президентом з числа наближених), спроби її відтворення в «нових демократіях» також не мали успіху. Таким чином, у більшості країн зміна влади стала здійснюватися в результаті міжпартійної конкуренції. Результатом розвитку електоральних процесів і дотримання громадянських свобод стало пом'якшення інклюзивних правлячих партій (класичний приклад — мексиканська революційно-інституційна партія), скорочення їхньої підтримки і втрата монополії на владу.

Поділ гілок влади, що відбувалося при традиційному в умовах президенціалізму перекосі у бік виконавчої влади, характеризувався неефективністю системи правосуддя. Ці вади в 90-х рр. доповнилися корупцією та інерцією безкарності, що збереглася на тлі слабкості судових органів. Усе це впливало на орієнтацію і політичні переваги громадян, скорочуючи ресурс довіри і рівень підтримки партій статусу. Очікування в суспільстві швидких змін на краще, характерні для початкового етапу політичних реформ,

змінювалися розчаруванням. Демократії випробували тиск знизу. Суспільне невдоволення частіше приймало масштаби, що загрожували соціально-політичній стабільності. Політичне «довголіття» урядів, особливо в країнах під впливом фінансово-економічних криз, скорочувалося, тоді як ряди опозиції поповнювалися новими прихильниками. За лібералізацією авторитарних режимів і суспільною ейфорією, що супроводжувала початковий етап модернізації, пішла пора загострення соціальних і політичних конфліктів, що підсилювалися в умовах погіршення економічної кон'юнктури і зловживань влади.

Список використаної літератури

- 1 Jeffery R. Webber Book Review: Bolivia's Neoliberal Labyrinth.. // Latin American Perspectives 2007. № 34.- P.151-162.
- 2 CEPAL. Globalización y desarrollo. Brasilia, 2002, P. 189—190.
- 3 James Lerager Commentary: Report on Bolivia's Elections.. // Latin American Perspectives 2006. - № 33. P. 138-149.
- 4 ECLAC. Notes. Santiago de Chile, 2002, N. 24, P. 4-9.
- 5 Isabella Alcaniz and Melissa Scheier. New Social Movements with Old Party Politics: The MTL Piqueteros and the Communist Party in Argentina // Latin American Perspectives. 2007. - №34. –P.150-157.
- 6 Бобровников А.В, Теперман В.А., Шереметьев И.К. Латиноамериканский опыт модернизации: итоги экономических реформ. М., 2002. - 152 с.
- 7 Давыдов В.М в. Эффект адаптационного реформирования. М., 2003, 157 с.
- 8 Иностраные банки в Латинской Америке в контексте структурных реформ и финансовой глобализации. М., 2002 – 223 с.
- 9 Куликов Л.М. Основы экономической теории. - М., 2002. 189 с.
- 10 Перспективы развития Латинской Америки в глобализирующемся мире. Сборник докладов. - М., 2003. – 217 с.
- 11 Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А.Пшеворский. – М.: РОССПЭН, 1999. – 320 с.